

7. Лисситса А. Анализ оболочки данных (DEA). Современная методика определения эффективности производства / А. Лисситса, Т. Бабичева. – Halle : Institute of agricultural development of Central and Eastern Europe, Germany, 2003. – 32 p.

8. Banker R.D. Some models for estimating technical and scale inefficiencies in Data Envelopment Analysis / R.D. Banker, A. Charnes, W.W. Cooper // Management science. – 1984. – Vol. 30. – № 9. – P. 1078–1092.

9. Coelli T.J. An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis. Second Edition / T.J. Coelli, D.S. P. Rao, C.J. O'Donnell, G.E. Battese. – Springer. – 2005. – 349 p.

10. Cooper W.W. Handbook on Data Envelopment Analysis / W.W. Cooper, L.M. Seiford, J. Zhu. – Kluwer Academic Publishers. – 2004. – 593 p.

11. Emrouznejad A. Evaluation of research in efficiency and productivity: A survey and analysis of the first 30 years of scholarly literature in DEA / A. Emrouznejad, B. Parker G. Tavares // Journal of Socio-Economic Planning Science. – 2008. – Vol. 42. – №.3. – P. 151–157.

12. Farrell M.J. The Measurement of Productive Efficiency / M.J. Farrell // Journal of the Royal Statistical Society. Series A, 1957. – Vol.120. – №.3. – P. 253 – 290.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2017 р.

Фахове рецензування: 02.10.2017 р.

*

УДК 330.1:338.1

*О.М. КРАВЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент, докторант
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка*

Гармонізація економічної системи

Постановка проблеми. Останніми роками помітно зріс інтерес до процесів гармонізації в економіці. Одним із сучасних напрямів в управлінні підприємством, регіоном, державою стає гармонійний менеджмент, який виник на межі ХХ-ХХІ ст. [6]. Це стало можливим завдяки розвитку теорії гармонії й виділенню А.П. Стаховим у математичній науці окремого напрямку з математизації гармонії та гармонізації математики [15]. Отже, гармонія є міждисциплінарною категорією, універсальною, яка має відношення до музики, мистецтва, архітектури, сучасної математики, комп'ютерної науки, економіки, а також до всього теоретичного природознавства.

Тому пошук шляхів гармонійного розвитку економіки як системи є однією з важливих проблем кожної країни, розв'язанню якої передують науковий аналіз існуючих підходів до розуміння категорій гармонії в економіці й гармонізації економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі все частіше почали з'являтися дослідження з пошуку економічної гармонії. Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних основ гармонізації економічних процесів зробили такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як французький ліберальний економіст Ф. Бастія в працях «Економічні софізми» (1850 р.) й «Економічні гармонії» (1850) [17], один із найвідоміших американських економістів першої половини ХІХ ст. Г.Ч. Кері в «Гармонії інтересів» (1850 р.) та «Основи соціальної науки» (1857-1859 рр.)» [8], український і російський фінансист, економіст та державний діяч ХІХ ст., ректор Київського університету М.Х. Бунге в праці «Гармонія господарських відносин» (1860 р.) [3], доктор економічних наук Г.Б. Клейнер «Економіка повинна бути гармонійною» (2008 р.) [9], доктор економічних наук А. Іванус у праці «Гармонійне управління інноваційною економікою в умовах невизначеності» (2012 р.) [7] й українські науковці А.В. Чмут у роботі «Сутність гармонізації як економічної категорії» (2017) [18], О.С. Шаріпова та

© О.М. Кравченко, 2017

А.А. Надьон у праці «Гармонізація діяльності як процес забезпечення економічної безпеки підприємства» (2012) [19] і багато інших. Незважаючи на майже двохсотрічний науковий доробок питань гармонії та гармонізації в економіці, аналіз досліджень виявив, що поза увагою залишаються актуальні питання саме сутності гармонійного розвитку соціо-еколого-економічних систем.

Мета статті – критичний огляд наукових напрацювань, присвячених змісту гармонії в економіці й гармонізації економічної системи, із подальшим визначенням автором бачення означених категорій.

Виклад основних результатів дослідження. Ускладнення економічних процесів багатоплановим характером завдань потребує уточнення та розвитку категоріального наукового апарату. Характерним для сучасної науки є бурхливий пошук гармонії в різних галузях знань, особливо в математиці. Підтвердженням є роботи С.Л. Василенко, П.Я. Сергієнко [4], А.П. Стахова [15]. Але спостерігається певне відставання в економіці, де натрапити на «гармонійну модель» важко.

Літературні джерела про гармонію можна розділити на кілька напрямів. Гармонія в теоретико-філософському контексті, в якому звернення до гармонії як самостійної проблеми філософії має принциповий характер. Особливе місце в цьому дослідженні займають наукові праці Аристотеля, Демокрита, Піфагора, Платона. У творах цих авторів піднімаються проблеми гармонії людини і природи; аналізуються основи гармонійного розвитку та цілісної гармонійної людини [2].

У наукових роботах естетико-художнього напрямку досліджуються проблеми співвідношення гармонії й симетрії, гармонії в архітектурі та природі. Також учення засновані на закономірному поєднанні тонів у співзвуччя і на зв'язку співзвучь в їх послідовному русі, що є одним із найважливіших розділів теорії музики, одночасно як навчальна дисципліна становить основу музично-теоретичної освіти. Крім того, з'являються роботи з математичного змісту музичної гармонії.

Гармонія в історико-філософському дискурсі розглядається в монографії

В.П. Шестакова, в якій узагальнюються й систематизуються різні підходи до гармонії. Автор виокремлює три типи розуміння гармонії – математичне, естетичне та художнє [20, с. 242].

Гармонія (грец. αρμονία – зв'язок, порядок, лад, злагодженість, відповідність, стрункість) має індоєвропейський корінь «ар», що вказує на зв'язок чи сполучення чогось із чим-небудь. У давньогрецькій мові αρμονία є похідним від дієслова ρηόζω (*harmozo*), «з'єднувати» і первісно цей термін застосовувався у побутовому сенсі. В «Ілліаді» термін гармонія вжито як період мирного життя, злагоди. Саме піфагорійці (VI ст. до н.е.) надали слову «гармонія» філософського значення. Згідно зі словником української мови гармонія (в музиці) це закономірне поєднання тонів в одночасному звучанні; співзвуччя; злагоджене звучання, приємне для слуху; милозвучність [14, с. 33].

Під гармонією в математиці розуміють рівність або відповідність частин між собою та частини з цілим. Таке розуміння мало, як правило, математичний вигляд у формі певних числових пропорцій. Це зовнішнє, формальне й емпіричне розуміння гармонії. Воно фіксує увагу на кількісний бік справи та байдуже до якісної своєрідності частин, що вступають у гармонійну відповідність [20, с.15]. Загальніше тлумачення терміна наведено в словнику української мови [14, с. 33], згідно з яким «гармонія» є поєднання, злагодженість, взаємна відповідність якостей (предметів, явищ, частин цілого). У природі є порядок і гармонія всіх речей, певні незмінні закони (Франко Іван, 1950); Усі разом вони [пелюстки] утворювали таку дивовижну гармонію форм і фарб, що не можна було відірвати очей (Ткач Дмитро, 1959).

Отже, протягом багатовікової історичної думки це поняття постійно змінювалося, розвивалося, ускладнювалося, диференціювалося, але при цьому його сутнісне ядро, основа збереглися. Зокрема, уявлення про гармонію як «єдності в різноманітті» [20, с. 243].

І тільки в роботах, що присвячені гармонії в економіці, з'являються такі ключові ознаки, як стійкість, ефективність, результативність. Так, у А.В. Чмут: «гармонія в еко-

номії – це її максимальна ефективність та стійкість, зрівноваженість її секторів» [18, с. 62]. Проте максимальна ефективність сьогодні не завжди є запорукою навіть існування певної економічної системи завтра.

Для Т.П. Берсенєвої гармонія є типом відносин, що забезпечує стійкість об'єкта або процесу [2]. Авторка доводить, що гармонія – це процес безперервної, неантагоністичної взаємодії протилежностей різних явищ, речей, що приводить до позитивного результату; виділяє й дає характеристику різновидам гармонії. На наш погляд, гармонія це певний стан системи, а гармонізація – це процес наближення до такого стану. Крім того, гармонія – це певна мета, яка має суб'єктивний характер. Тоді як динамічна гармонізація, або дії, що спрямовані на досягнення мети, є об'єктивним явищем, оскільки кожна система має природну спрямованість до досконалості.

В Економічній енциклопедії за редакцією С.В. Мочерного відсутнє поняття гармонії, але наводиться визначення гармонізації економічних процесів як «взаємне узгодження, координація, уніфікація, зведення цих процесів до єдиної системи» [5, с. 257]. Запропоноване визначення обмежується тільки зведенням процесів до єдиної системи, не розкриваючи якісних характеристик функціонування системи.

Глосарій термінів тайм-менеджменту дає визначення гармонізації як встановлення рівноваги, гармонії, балансу між завданнями подібного рівня пріоритетності, що потребують виконання в заданий період. Здійснюється за допомогою свідомо керованого розподілу обмежених ресурсів між ними (передусім ресурсів часу), наприклад, у формі нормування частки витрат ресурсу на кожне із завдань [16; 19]. Знов-таки, в тлумаченні відсутня мета гармонізації як процесу, також важко знайти відмінність від змісту категорії «оптимізація».

Гармонізація в економіці, на думку О.С. Шаріпової, з одного боку, це процес досягнення певного стану об'єкта, з іншого – процес досягнення характеристики стану певного об'єкта [19]. В економічній системі на характеристики стану й на сам стан будь-якого об'єкта впливають умови (середови-

ще) існування об'єкта. В економіці це обраний тип розвитку, починаючи від інтенсивного, або екстенсивного, закінчуючи гаслами щодо гармонійного розвитку економіки.

Завдяки усвідомленню на науковому рівні небезпеки подальшого розвитку техногенної економіки у другій половині минулого століття в світі виникає концепція охорони навколишнього середовища, ухвалюються закони та акти щодо регламентації норм і процедур природокористування.

Відносно економічного аспекту людського життя М. Бунге стверджував, що «для того, щоб господарські відносини приводили до гармонії інтересів і праця задля власної вигоди приносила користь іншим, необхідне зрівноважування економічних сил, що протидіють одна одній, а це зрівноважування є результатом не лише природного зв'язку між ізольованими приватними особами, але й правильного господарського порядку» [13]. Вчений наголошував на важливості формування та підтримування компромісу інтересів у суспільстві, вважаючи, що для успішної протидії різного роду революційним ідеям «необхідні звичаї, установи й закони, що зміцнюють моральний та матеріальний добробут усіх і кожного як класів, що володіють нерухомим майном, так і робітників». На території України в другій половині XIX ст. М. Бунге в економіці розвиває та конкретизує думки щодо морально-етичної інтерпретації категорій із застосуванням суб'єктивно-психологічного методу дослідження.

На світовому рівні формуються ще кілька концептуальних поглядів на розв'язання економічних, в тому числі й екологічних проблем розвитку, такі як концепція екоотпії, антропоцентризму, екоцентризму, біоцентризму та ноосферна концепція.

На межі останніх двох століть формується концепція системної економіки, яка запропонована Г.Б. Клейнером і заснована на системній парадигмі Я. Корнаї [21]. Згадана концепція передбачає авторські рекомендації стабілізаційного характеру. В системній економіці роль основної одиниці аналізу грає відносно автономна соціально-економічна система. Остання трактується автором як локалізована в часі й/або в прос-

торі відносно стійка частина державного (іноді – світового) соціально-економічного континууму, що володіє зовнішню цілісністю і внутрішнім різноманіттям [9].

У ранніх роботах Г.Б. Клейнера трапляється гасло «Економіка повинна бути гармонійною» [10]. Автор вбачає в причинах складного непрогнозованого та непередбачуваного економічного становища саме дисгармонійність економіки, яка проявляється в значному майновому розшаруванні суспільства, в суттєвій нерівності соціально-економічних показників розвитку регіонів країни, в різниці, подекуди у кілька разів, рівня рентабельності суб'єктів господарювання різних сегментів економіки, у відсутності гармонії між творцями нових технологій і керівниками підприємств, між наукою та практикою.

Обрана господарська поведінка України в другій половині ХХ ст. призвела до загострення економічних, соціальних і екологічних суперечностей при одночасному поширенні в світі концепції сталого розвитку. В країні спостерігаються такі явища, як нестійкість орієнтирів об'єктів стратегічного планування (галузей, підприємств, регіонів тощо), безсистемність та неясність процесів у регулюванні й розвитку зовнішньоекономічного простору, хаотичність і неоднозначність дій представників держави та бізнесу, невизначеність пріоритетності національних проектів (розвиток інфраструктури, створення нових робочих місць, реформи освіти, медицини, пенсійна тощо), складність і мінливість умов (середовища) розвитку економічних систем (законодавчої бази, інвестиційного клімату, банківської системи), що вкупі призводить до руйнівних процесів щодо сталого розвитку соціо-еколого-економічних систем країни.

Крім того, зростають протиріччя у взаємодії елементів економічної системи, в тому числі факторів виробництва (зовнішніх та внутрішніх, рівня розвитку продуктивних сил, науки, техніки, технології, управління тощо), суб'єктів системи (продуктивних сил, виробників, споживачів, держави), об'єктів або предметів взаємовідносин між суб'єктами (товарів, робіт, послуг), відносин усіх рівнів й інтересів суб'єктів взаємодії.

Різні автори мають власний «рецепт» із гармонізації економічної системи в умовах сьогодення. Т.І. Артёмова розуміючи, що реальне господарське життя недосконале, яке не завжди збалансоване, часто неефективне, зазначає, що колективний соціум спрямовується до досконалості, справедливості, гармонії, оптимальності [1, с. 103]. А.С. Муратову вбачається розв'язання проблеми гармонійного розвитку економічної системи саме в унікальному поєднанні економічної спадковості та мінливості [11, с. 133].

Згідно з Національною парадигмою сталого розвитку України (за редакцією Патона Б.Є.) вихідною умовою сталого розвитку є перехід від стихійності до керованості. Модель сталого розвитку повинна ґрунтуватися на такому основному положенні: «у центрі уваги мають бути люди та їхнє право на здорове й плідне життя в гармонії з природою» [12, с. 9].

О.І. Іванус намагається розв'язати групу проблем, пов'язаних із розробкою структури когнітивної технології (генерації нових знань), на якій, виходячи з праць автора, ґрунтуються принципи гармонізації управління інноваційним розвитком економіки. Зазначена технологія заснована на використанні результатів математичного моделювання процесів мислення людини [7, с.13].

Зазначимо, що єдиного бачення змісту гармонії в економіці як стану будь-якої системи та гармонізації як процесу досягнення такого стану знайти важко. До того ж, гармонійний стан не виключає нестійкості, невизначеності, складності, неясності й неоднозначності в економічній системі. Дуже вдало підмітив Ф. Бастіа, що «гармонія ... все більш звужує область, відведену відсутності добра нашим невіглаством і зіпсованістю слабкої людської природи» [17, с. 174-175].

У процесі гармонізації всіх елементів економічної системи на основі криз, струсів та дисгармонії закладається потужний «імунітет» подолання протиріч у подальшому. Тобто формуються механізми єдності різноманітних елементів злагодженої системи.

Таким чином, під гармонією в економіці розуміють такий стан функціонування системи, взаємозв'язку її елементів з їх власти-

востями, який є одночасно умовою, метою і результатом злагодженого існування самої системи. Під злагодженим існуванням розуміється погодженість дій та процесів функціонування системи. Будь-яка система, перебуваючи в стані гармонії, є здатною до ігнорування зовнішніх подразників, оскільки концентрація зусиль на об'єкти, процеси, дії, проекти й умови (середовище) зосереджується в дану хвилину і тим самим здобувається контроль над перебігом подій у подальшому.

Так, на мікрорівні такої економічної системи, як підприємство (компанія), під час гальмування розвитку (погіршення ефективності та зменшення результативності виробництва) своєчасна концентрація зусиль, наприклад, на визначення об'єктів диверсифікації виробництва, на здійснення адекватних процесів з технічного переоснащення виробництва, на реалізацію простих дій із просування продукції, на аналіз незалежних аудиторських проектів із причин гальмування розвитку й на вивчення середовища функціонування підприємства (з метою виокремлення зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці) є запорукою здатності відтворити й актуалізувати виробничо-господарську діяльність компанії. Як результат – спад розвитку підприємства в подальшому зміниться новим злагодженим піднесенням. При цьому базові ознаки суб'єкта господарювання як економічної системи мікрорівня будуть збережені.

У нашому розумінні гармонізація економічної системи це процес узгодження взаємозв'язків, що виникають між основними елементами системи та забезпечують злагоджене функціонування (в просторі) й рівноважний розвиток (у часі) самої системи. До системоутворювальних елементів економічної системи (незалежно від виду, типу, рівня, розміру тощо) належать, на нашу думку, такі: фактори (умови) існування системи (зовнішнє та внутрішнє середовище, рівень розвитку продуктивних сил, науки, техніки, технологій тощо); суб'єкти економічної системи (продуктивні сили, виробники, споживачі, держава й інші); об'єкти або предмети

взаємовідносин (товари, роботи, послуги, в тому числі технології); відносини всіх рівнів між суб'єктами системи; інтереси суб'єктів системи.

Висновки. Проведені дослідження показують, що новим концептуальним підходом досягнення умов сталого розвитку соціо-еколого-економічної системи має стати процес гармонізації елементів економічної системи. Науковий аналіз існуючих підходів до розуміння категорії «гармонія» доводить, що основними складовими змісту гармонії у філософії є узгодження різнорідних, іноді протилежних елементів або єдність у різноманітті. В економіці зміст категорії «гармонія» наповнюється такими ключовими ознаками, як стійкість, ефективність, результативність.

Нами запропоновано таке визначення. Гармонія в економіці – це такий стан функціонування системи, взаємозв'язку її елементів з їхніми властивостями, який є умовою, метою і результатом злагодженого існування самої системи. Наведене трактування акцентує увагу на головній умові та меті сталого розвитку економічної системи. Уявлення щодо гармонійного стану економіки є суб'єктивним явищем, яке не виключає наявності дисгармонії. Процес досягнення гармонії (гармонізація) є об'єктивним. Саме дисгармонії активізують формування різних механізмів подолання протиріч у майбутньому.

У категорії «гармонізація економічної системи» нами виокремлені системоутворювальні елементи, між якими й усередині яких повинен здійснюватися процес гармонізації. До таких елементів віднесено: фактори (умови) існування системи, суб'єктів економічної системи, об'єкти або предмети взаємовідносин, відносини всіх рівнів між суб'єктами системи, що виникають із приводу реалізації економічних інтересів. Отже, гармонізація економічної системи є процесом узгодження взаємозв'язків, що виникають між основними елементами системи та забезпечують злагоджене функціонування (в просторі) й рівноважний розвиток (у часі) самої системи.

Список використаних джерел

1. *Артемова Т.И.* Стоимость и цена: логико-исторический процесс формообразования / Т.И. Артемова. – К.: Основа, 2006. – 448 с.
2. *Берсенева Т.П.* Гармония человека и мира : сущностные характеристики и формы проявления : дис.. канд. филос. наук: 09.00.13 / Т.П. Берсенева. – Омск, 2008. – 162 с.
3. *Бунге Н.Х.* Гармония хозяйственных отношений. Первая политико-экономическая система Керри / Н.Х. Бунге. – СПб., 1860. – 72 с.
4. *Василенко С.Л.* Математика и гармония целостности. К 1-му международному конгрессу по математическим проблемам гармонии / С.Л. Василенко, П.Я. Сергиенко (Одесса, 2010) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://314159.ru/vasilenko/vasilenko2.htm>.
5. Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т.3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
6. *Иванус А.И.* Код да Винчи в бизнесе или гармоничный менеджмент по Фибоначчи : учеб. / А. И. Иванус. – М. : КомКнига, 2006. – 104 с.
7. *Иванус А.И.* Гармоничное управление инновационной экономикой в условиях неопределённости / А.И. Иванус. – М.: Книжный дом «Либроком», 2012. – 208 с.
8. Історія економіки та економічної думки: від ранніх цивілізацій до початку ХХ ст. : навч. посіб. ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. – К. : Знання, 2011. – 566 с.
9. *Клейнер Г.Б.* Экономика должна быть гармоничной / Г.Б. Клейнер // Экономика и жизнь. Опубликовано в газете "Экономика и жизнь". – 2008. – № 19(9233) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.eg-online.ru/article/53986/>.
10. *Клейнер Г.* Системная экономика как платформа развития современной экономической теории / Г. Клейнер // Вопросы экономики. – 2013. – № 6. – С. 4–28.
11. *Муратов А.С.* Эволюция теории экономических гармоний и её прикладное значение в управлении организациями / А.С. Муратов // Вестник КемГУ : экономика. – 2013. – № 3(55). – Т. 2. – С. 130-140.
12. Національна парадигма сталого розвитку України ; за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Б.Є. Патона. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2016. – 72 с.
13. *Небрат В.В.* Теоретичні погляди М.Х. Бунге у контексті розвитку світової економічної думки / В.В. Небрат // Вісн. Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : економіка. – 2006. – № 84. – С. 56-58.
14. Словник української мови: в 11 т. Академічний тлумачний словник / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 2, 1971. – С. 33.
15. *Стахов А.П.* Математизация гармонии и гармонизация математики / А.П. Стахов // Академия Тринитаризма. – М., эл. № 77-6567, публ. 16897. – М., 2011. <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0232/100a/02320066>.
16. Сучасна українська енциклопедія. Т. 5. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2004 – 416 с.
17. *Сэй Ж.-Б.* Трактат по политической экономии / Ж.-Б. Сэй; Экономические софизмы. Экономические гармонии; Ф. Бастиа / [сост., вступ. ст. и коммент. М. К. Бункиной и А. М. Семенова]. – М.: Дело, 2000. – 232 с.
18. *Чмут А. В.* Сутність гармонізації як економічної категорії / А. В. Чмут // Modern economics. – 2017. – № 1. – С. 61-65.
19. *Шаріпова О.С.* Гармонізація діяльності як процес забезпечення економічної безпеки підприємства / О.С. Шаріпова, А.А. Надьон // Управління проектами та Розвиток виробництва : Зб.наук.пр. – Луганськ: вид-во СЛУ ім. В.Даля, 2012. – № 1(41). – С. 50-55.
20. *Шестаков В.П.* Гармония как эстетическая категория: Учение о гармонии в истории эстетической мысли / В.П. Шестаков. – М.: Изд-во «Наука», 1973. – 256 с.
21. *Kornai, J.* (1998). The system paradigm. William Davidson Institute Working Papers Series, No. 278. William Davidson Institute at the University of Michigan.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2017 р.

Фахове рецензування: 24.10.2017 р.

* * *